

ЗАРІШНЯК І.М.,

кандидат педагогічних наук,
доцент, Вінницький навчально-
науковий інститут економіки
Тернопільського національного
економічного університету,
м. Вінниця

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ»

*У статті проаналізовано діяльнісний, суб'єктний, акмеологічний і компетентнісний підходи щодо визначення поняття «самовдосконалення». Уточнено поняття «самовдосконалення особистості», визначено передумови самовдосконалення особистості, проаналізовано місце самовдосконалення серед близьких за змістом понять. **Ключові поняття:** «самовдосконалення», «особистісне самовдосконалення», «діяльнісний підхід», «суб'єктний підхід», «акмеологічний підхід», «компетентнісний підхід».*

*В статье проанализированы деятельностный, субъектный, акмеологический и компетентностный подходы определения понятия «самоусовершенствование». Уточнено понятие «самоусовершенствование личности», определены предпосылки самоусовершенствования личности, проведен анализ места самоусовершенствования личности среди близких понятий. **Ключевые понятия:** «самосовершенствование», «личностное самосовершенствование», «деятельностный подход», «субъектный подход», «акмеологический подход», «компетентностный подход».*

The article analyses action-based, subjective, acmeological and competence-based approach to defining the concept of "self-improvement". The detailed definition of the concept of "self-improvement" has been carried out. The preconditions, specifics and content features of personality self-improvement are defined. The place of personality self-improvement among close to it concepts is analysed.

***Key words:** «self-improvement», «personality self-improvement», «self-development», action-based approach, acmeological approach, competence-based approach.*

Трансформаційні економічні і політичні зміни потребують кваліфікованих фахівців, які мають не тільки необхідні знання у певній галузі, а й вміють максимально і швидко оцінювати ситуацію, оперувати постійно зростаючим обсягом інформації. Мова йде про конкурентоспроможну особистість, яка здатна застосовувати оновлені знання, уміти передбачати й використовувати всі можливості для саморозвитку. У зв'язку з інтеграцією вищої освіти України до європейського освітнього простору актуалізується проблема формування нового типу особистості, активної, здатної до творчого пошуку, безперервної самоосвіти та самовдосконалення. У складних умовах суспільних змін найефективніше працює людина, світоглядна позиція, соціальна активність і воля якої є рушієм та перетворювачем історії. Існування означеної проблеми висуває нові вимоги до системи вищої освіти як ключового інституту з формування такої особистості. Цей процес має бути забезпечений як теоретично, так і практично. Тому дослідження проблеми особистісного самовдосконалення є актуальним і невідкладним завданням.

У психологічній науці дослідження самовдосконалення особистості проводяться в контексті розвитку її духовності, самотворення, самовиховання, саморозвитку й самовизначення особистості (Б. Ананьєв, М. Бахтін, Р. Бернс, І. Бех, М. Бердяєв, В. Біблер, М. Боришевський, М. Боуен, Ш.Бюлер, Л. Виготський, Е.Еріксон, Дж.Кляйн, Г. Ковальов, І. Кон, Г. Костюк, Д.Левінсон, О.Леонтьєв, А. Маслоу, Ю. Орлов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, М.Савчин, Ю.Орлов та ін.). Феномен самовдосконалення особистості в психології трактують насамперед: а) як якість, що сприяє духовному росту і показує можливості свідомості; б) феномен, що розкриває сутність людини та її можливості; в) як явище самоактуалізації (Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, М. Боуен, Г. Ковальов, І. Кон, Г. Костюк, А. Маслоу, Ю. Орлов, К. Роджерс, Л. Рувинський та ін.).

Педагогіка розглядає передусім аспекти професійного самовдосконалення вчителів та студентів – майбутніх педагогів. Як фактор розвитку унікальної і цінної особистості, яка має бути суб'єктом освітнього процесу, визначили в своїх роботах Ш. Амонашвілі, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, С. Гончаренко, М. Євтух, В. Лозова, О. Савченко, А. Сущенко, А. Троцько, Л. Хомич та ін. Самовдосконалення аналізується в контексті вирішення проблеми розвитку особистості щодо реалізації завдань професійної діяльності працях Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, Л. Рубінштейна, Б. Теплова та ін. Як професійну вимогу визначають самовдосконалення вітчизняні вчені-педагоги В.І.Лозова, Н.Г.Ничкало, О.М.Пехота, Л.П.Пуховська, С.О.Сисоева та ін. Вітчизняні дослідники теж приділяють значної уваги самовдосконаленню особистості в розрізі з майбутньою

фаховою підготовкою (педагогічною – М.А. Костенко, І.Третьякова, М.Г.Чобітько, Н.В.Уйсімбаєва; технічною – С.О.Сичов). Проте відсутня єдність у визначенні поняття «самовдосконалення», автори досліджень акцентують увагу на його окремих аспектах чи сутнісних характеристиках. Впродовж багатьох років проблема самовдосконалення аналізувалася як вищий рівень самовиховання, при цьому дослідники підкреслювали високий духовний рівень самовдосконалення, його позитивну спрямованість (Л.І.Рувинський, Л.В.Батліна, В.О. Лозовой, Л.М.Сідак та ін.). Науковці аналізують, співставляють, порівнюють поняття «саморозвитк», «самореалізація», «самовдосконалення» особистості (А.Деркач, Т.Северіна, Г.Селевко та ін.). Дослідники (Білоусова Н.В.) констатують, що вчені виділяють такі підходи до визначення поняття самовдосконалення: діяльнісний, суб'єктний, акмеологічний, компетентнісний. Виникає необхідність комплексного вивчення проблеми самовдосконалення особистості, а відтак – аналізу визначених підходів задля уточнення поняття «самовдосконалення особистості» і визначення його місця серед низки само творчих понять.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз підходів щодо визначення поняття «самовдосконалення особистості».

Виклад основного матеріалу. Для розкриття теоретичних аспектів самовдосконалення особистості ми проаналізували основні підходи щодо трактування науковцями поняття «самовдосконалення». Як і будь-який науково-теоретичний об'єкт, окреслена проблема потребує вивчення певного комплексу категорій і понять, серед яких ключовою є категорія «особистісне самовдосконалення». Тлумачні й філологічні словники термін «самовдосконалення» трактують так: самовдосконалення – це творче ставлення індивіда до самого себе, створення ним самого себе в процесі активного впливу на зовнішній і внутрішній світ з метою їхнього перетворення, «свідомий розвиток у собі будь-яких позитивних якостей, здібностей і вмінь» [1, с. 42]; «Самовдосконалення – це вдосконалення самого себе (фізичне, моральне та інше), своєї фахової майстерності» [2, с. 30]. Це зміна себе у кращу сторону та результати такої зміни. Самовдосконалення трактують як процес підвищення рівня своєї компетентності і конкурентоспроможності, розвитку значущих якостей особистості за вимогами соціуму і особистою програмою саморозвитку.

Психологи Б.Ананьєв, Л.Виготський, С.Рубінштейн, О.Леонтьєв схиляються до діялісного трактування категорії самовдосконалення особистості. Спільним у їх поглядах є зв'язок процесу самовдосконалення з діялісною, спілкуванням та становленням особистості. Як складову частину саморозвитку розглядають процес самовдосконалення представники суб'єктного підходу (М. Боришевський, І.Бех, О. Діденко, О.Єракторіна, Е. Коваленко,

В.Маралов, Г.Селевко, Л.Сущенко, Т. Яблонська та ін.). Особистість при цьому виступає суб'єктом самовдосконалення, яка повинна постійно працювати над собою, пізнавати себе та повністю використовувати свій потенціал. Науковці О.Анісімов, В. Гладкова, А.Деркач, О.Орлова, С.Пальчевський, С. Пожарський розглядають самовдосконалення як рух особистості до "абсолютного акме" (до максимальної досконалості), що здійснюється шляхом роботи над собою. Представники компетентнісного підходу (Н.Сапожнікова, А. Хуторський) розглядають самовдосконалення як компетенцію, що "спрямована на оволодіння способами морально-духовного, фізичного, інтелектуального саморозвитку, емоційної саморегуляції та самопідтримки. Рвальною об'єктом цієї компетенції є учень, який оволодіває способами діяльності у власних інтересах і можливостях, що виявляється в безперервному самопізнанні, розвитку необхідних сучасній людині особистісних якостей формування психологічної культури мислення та поведінки. До цієї компетенції також відносяться турбота про своє здоров'я, володіння правилами особистої гігієни, статева грамотність, внутрішня екологічна культура" [3, с. 63–64]. Як бачимо, самовдосконалення розглядається як процес свідомого керування розвитком власних якостей і здібностей.

Розглянемо основні трактування поняття самовдосконалення спираючись на визначені науковцями підходи. Психологи відмічають дієвий характер самовдосконалення, як і те, що не будь-яка діяльність може вважатися самовдосконаленням. Лише свідома дія, розумний зміст того, на що спрямована людська діяльність може свідчити про самовдосконалення. На думку О. Леонтьєва, самовдосконалення – цілеспрямована діяльність людини щодо зміни особистості, вищий рівень само змін. Л. Рувинський називає такі особливості самовдосконалення: 1) має далеко не завжди систематичний характер; 2) це явище не завжди планове; 3) характер самовдосконалення залежить від соціального середовища (об'єктивних умов) і внутрішнього світу самої особистості (суб'єктивних умов) та завдань самовдосконалення. «Самовдосконалення – це сплав високого прагнення з дією» [4, с.74], без переходу до дії воно стає простою фікцією. Самовдосконалення відноситься до так званих само творчих процесів. В основі самотворчих процесів лежить цілеспрямована діяльність особливого плану [5]. Науковці відмічають досить суб'єктивний характер самовдосконалення, оскільки це явище характеризується насамперед свідомими процесами: усвідомленням, осмисленням, оцінкою і відбором тих позитивних зовнішніх впливів, які складають основу переконань особистості, її ідеалів, життєвих цілей, мотивів діяльності, звичок. Цілеспрямованість, дієвість і усвідомленість є основними характеристиками самовдосконалення як про-

цесу. До внутрішніх стимулів розвитку особистості відносять її мотиви, потреби, інтереси та установки: якщо у людини відсутня власна активність, бажання і власні зусилля в роботі над собою, її особистісне формування неможливе. Дослідники зазначають, що активність суб'єкта (само активність) – це здатність мобілізувати свої власні можливості й визначати способи досягнення цілей реалізувати їх у діяльності [6, с.27; 16]. Сучасні дослідники становлення і розвитку особистості сходяться на думці, що самовдосконалення виявляється у прагненні довести розвиток своєї особистості до образу ідеального «Я», що полягає у пізнанні себе та самоконтролі своїх дій, вчинків та результатів дій. Науковці відзначають залежність між особистісними потребами та інтересом до особистісного самовдосконалення [7]. Самовдосконалення – це симбіоз процесів, що взаємопов'язані і взаємозалежні між собою: самовиховання що виявляється у цілеспрямованій активній діяльності з формування і вдосконалення позитивних і усунення негативних особистісних якостей, та самоосвіти, що полягає в цілеспрямованій роботі щодо появи нових і поглиблення наявних знань, умінь та навичок.

Найбільш продуктивними для розуміння сутності самовдосконалення є ідеї представників гуманістичного та феноменологічного напрямів у психології. Зокрема, А.Маслоу вважав, що життя людини не можна зрозуміти, якщо не брати до уваги її найвищі устремління – зростання, самоактуалізацію, пошуки ідентичності та автономності. Як відомо, на вершину своєї піраміди потреб дослідник поставив потреби самоактуалізації, які за своєю сутністю дуже близькі до особистого вдосконалення, адже самоактуалізуватися – значить стати тією людиною, котрою кожен може стати, досягнувши вершин свого потенціалу [8, с. 494]. Вельми співзвучні з цими ідеями є міркування К. Роджерса про особистість, яка повноцінно функціонує. За Роджерсом, це особистість, котра використовує свої здібності й таланти, реалізує внутрішній потенціал й рухається до повного пізнання себе й сфери своїх переживань [8].

Деякі науковці (А.Деркач) ототожнюють поняття саморозвитку й самовдосконалення. Саморозвиток особистості – це «свідомий процес самовдосконалення з метою ефективної самореалізації на основі внутрішніх значущих прагнень і зовнішніх впливів» [9, с. 31]. На думку Е.А.Коваленка особистісне самовдосконалення – це така усвідомлена форма саморозвитку, де індивід ставить за мету змінити себе власними зусиллями, де особистість виступає одночасно, як суб'єктом цілеспрямованої діяльності, так і її об'єктом, що необхідно змінити за допомогою цієї діяльності. Ми погоджуємося з висновком автора про те, що особистісне самовдосконалення є вищою формою саморозвитку та здійснюється в моральній системі коор-

динат як засіб самотворення, що потребує моральної (етичної) рефлексії, творчого виходу особистості у всій її цінності за межі дійсного [10, с.7]. Т.М. Яблонська на основі проведеного дослідження робить висновки, що самовдосконалення – це вища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що полягає у постійній внутрішній роботі над собою з метою довести свій розвиток до можливої мети відповідно до загальнолюдських духовних цінностей [11]. Т. Северіна відзначає, що якщо процес удосконалення відбувається за визначеною особистістю само творчою стратегією, самовдосконалення має позитивний, усвідомлений, цілеспрямований і перетворювальний вплив на власну особистість [12]. Самовдосконалення – це «найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості, специфічний вид її суб'єктно-об'єктної самоактивності, що виявляється у постійному намаганні особистості проектувати власну біографічну стратегію відповідно до загальнолюдських, гуманістичних цінностей; одна із сутнісних сил розвитку духовного потенціалу людини, намагання і здатність особистості служити іншим людям, своєму народу, людству» [13]. Особистісне самовдосконалення розглядають як оволодіння способами діяльності у власних інтересах з використанням власних можливостей, що виражається у неперервному самопізнанні, розвитку необхідних сучасній людині якостей, формування культури мислення та поведінки. Виходячи з цих міркувань, можна зробити висновок, що особистісне самовдосконалення – це така робота над собою, яка передбачає усвідомлений розвиток своїх (власних) здібностей, свідоме прагнення удосконалення свого (власного) особистісного потенціалу, формування здатності до самопізнання, самопроектування, самореалізації в процесі цілеспрямованої творчої самостійної діяльності та супроводжується прийняттям рішень [14]. Самовдосконалення неможливо уявити поза суб'єктністю особистості як здатністю активного суб'єкта творити себе і водночас спричиняти позитивні зміни у всьому навколишньому і завдяки цьому переживати цінність життєвих виявів своєї індивідуальності, власної неповторності. Під час самовдосконалення людина виступає активним суб'єктом самоосвіти, морального, трудового, фізичного, естетичного саморозвитку (Н.Ф.Макарець).

Самовдосконалення розглядають як свідомий цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності і розвитку професійно значущих якостей за соціальними вимогами, умовами професійної діяльності і програмою особистісного розвитку [15].

Як бачимо, в науковій літературі спостерігається неоднозначне тлумачення поняття “самовдосконалення”, але всі вчені сходяться на тому, що самовдосконалення – це процес самозміни особистості, завдяки якому людина піднімається на вищий щабель свого розвитку.

Аналіз категорії «самовдосконалення особистості» дозволив констатувати, що поняття самовдосконалення вживається дуже широко і є багатоспектним. Найпоширеніші визначення даного поняття пов'язані з розумінням самовдосконалення як: 1) вищої форми усвідомленого саморозвитку; 2) процесу цілеспрямованої творчої діяльності; 3) якісної характеристики особистості; 4) ключової компетенції особистості. Нами за основу визначення «самовдосконалення» було взято трактування діяльнісного підходу як зміна себе і навколишнього світу на краще (відшліфовування наявних знань, умінь, навичок, властивостей особистості і здобуття нових). Самовдосконалення, на нашу думку, – це вища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що полягає у зміні себе і навколишнього світу на краще з метою довести свій розвиток до певного ідеалу відповідно до загальнолюдських цінностей.

У ході аналізу наукових джерел було встановлено, що поняття «самовдосконалення» часто ототожнюється з такими поняттями, як «саморозвиток», «самовиховання», «самоактуалізація», «самореалізація», «самоосвіта», які є дещо близькими за змістом до поняття «самовдосконалення». Ми розглядаємо самовдосконалення особистості як класове поняття, що входить в обсяг видового поняття «саморозвиток» і родового поняття «розвиток» і складає ряд само творчих понять.

Таким чином, проведений аналіз дозволив зробити такі висновки:

Самовдосконалення особистості – це вища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що полягає у зміні себе і навколишнього світу на краще з метою довести свій розвиток до певного ідеалу відповідно до загальнолюдських цінностей.

Розмаїтість підходів щодо визначення феномену самовдосконалення дозволила все ж визначити дещо спільне: 1) складовими процесу самовдосконалення є самопізнання, саморегуляція, самоконтроль; 2) основними формами самовдосконалення більшість вчених називають самовиховання і самоосвіту.

Передумовами самовдосконалення особистості є: а) вимоги суспільства до сучасної особистості студента-економіста, що зумовлюють внутрішні протиріччя в процесі навчання, результатом вирішення яких є процес цілеспрямованого розвитку особистості (Т.Н.Сапожнікова); б) ставлення студентів до тих вимог, що висуває суспільство і навчальний заклад.

Напрямами самовдосконалення на основі спрямованості науковці вважають: удосконалення внутрішнього світу; удосконалення зовнішнього світу. На основі змісту виділяють моральне, інтелектуальне, фізичне (б. Ільїн) і професійне самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Психологічний словник / за ред. члена-кор. АПН СРСР В. І. Войтко. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
2. Новий тлумачний словник української мови : 4 т. – К. : Аконіт, 1999. Т. 3. – 1999. – 659 с.
3. Хуторский Л. В. Ключевые компетенции. Технология конструирования / А. В. Хуторский // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55–61.
4. Дубровский Д.И. Проблема самосовершенствования личности / Д.И.Дубровский // Философские науки. – 1988. – № 4. – С. 70–83.
5. Єрахторіна О.М. Самовдосконалення особистості у просторі рефлексії і соціальної практики: філософсько-антропологічний аналіз : автореф. дис ... канд. філос. наук: 09.00.04 / Ольга Михайлівна Єрахторіна. – Харків : [Б.в.], 2012. – 19 с.
6. Краснощок І.П. Особистісна самореалізація майбутнього вчителя у навчально-виховному середовищі педагогічного університету [Рукопис]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Краснощок Інна Петрівна. – Кіровоград, 2002. – 213 с.
7. Уйсімбаєва Н.В. Особистісне самовдосконалення як форма усвідомленого саморозвитку майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / Н.В.Уйсімбаєва. – Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internetkonferentsiya-2014/section-3/1266-osobistisne_samovdoskonalennya_yak_forma_usvidomlenogo_samorozvitku_majbutnogo_vchitelya, вільний. – Загол. з екрану.
8. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб.: Питер-Пресс, 1997. – 608 с.
9. Деркач А. А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М.: изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2006. – 496 с. – (Серия «Библиотека психолога»).
10. Коваленко Е.А. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії / Е.А.Коваленко. – Харків, 2005. – 16 с.
11. Яблонська Т.М. Психологічна сутність самовдосконалення особистості [Електронний ресурс] / Т.М.Яблонська. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/5134/1.pdf>, вільний. – Загол. з екрану.
12. Северіна Т.М. Самовдосконалення особистості як філософська проблема // Наукові записки. Сер. Психологія. – 2008. – Вип. 11. – С. 221–229.
13. Єрахторіна О.М. До виявлення сутності та змісту явища самовдосконалення особистості [Електронний ресурс] / О.М.Єрахторіна. – Режим